

AL-KINDIYNING FALSAFA RIVOJIGA QO'SHGAN HISSASI**ERGASHEV Ozodbek Baxodurovich***TDIU assistent o'qituvchisi*

+98770736309

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Al Kindiyning Falsafa ilmi rivojiga qo'shgan hissasi, yozgan asarlari va Falsafaga oid qarashlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: *Al Kindiy, Al Fixrist., Mantiq, Falsafa.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается вклад Аль Кинди в развитие философской науки, его труды и взгляды на философию.

Ключевые слова: *Аль Кинди, Аль Фихрист, Логика, Философия.*

ABSTRACT

This article examines Al Kindi's contribution to the development of the science of philosophy, his works and views on philosophy.

Key words: *Al Kindi, Al Fikhris, Logic, Philosophy*

KIRISH

Musulmon Sharqida Aristotel mantig'ining yoyilishida asosiy rol o'ynagan faylasuflardan biri bu Al-Kindiydir. Al-Kindiyning asosiy xizmatlaridan biri yunon faylasuflarining asarlarini arab tiliga tarjima qilganligi va ularga bevosita sharhlar yozib tushunarli qilganligidir.

Al-Kindiy 801-yilda Iroqning Kufa shahrida tug'ilib, dastlabki ta'limni o'z ona shahri va Basrada olgan, hamda keyinchalik Bag'dodda davom ettirgan. U ilmiy bilimlarga, ayniqsa, yunon falsafasiga katta qiziqish bilan qarab, Arastu, Ptolemey, Pifagor, Suqrot, Jolinus va boshqa faylasuflarning ko'p asarlarini arab tiliga tarjima qilgan o'zidan oldingi o'tgan mualliflar tomonidan qilingan kitoblar tarjimasini qayta ishlab, tahrir qilgan.

Al-Kindiy qalamiga 272 asar mansub bo'lsa ham, bizgacha faqat uning ba'zi qismlarigina yetib kelgan¹.

Al-Kindiyning tarjimai holi haqida ko'plab manbalarda qimmatli ma'lumotlar kelgan. "Sharqda birinchilardan bo'lib, mantiq ilmi bilan shug'ullangan, arab-musulmon dunyosida peripatetizmga yo'l ochib bergan mutafakkir Al-Kindiydir. Abu Yusuf Yoqub ibn Is'hoq al-Kindiy (tax.800 Basra – 870 Bag'dod) – arab faylasufi va olimi. U qadimgi yunon, hind va forslarning falsafiy-mantiqiy merosini yaxshi

¹ Po'latova D., Qodirov M., Ahmedova M., Abduhalimov A. Falsafa tarixi (Sharq falsafasi). T.: Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 2013. – B.71

bilgan, arab tilida falsafiy atamalarni ishlab chiqishda faol qatnashgan va o‘z davrida birinchi bo‘lib, fanlarni tasniflashga uringan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Al-Kindiyning dunyoqarashida mantiq ilmiga oid masalalar alohida o‘rin egallaydi. U qadimgi yunon mutafakkirlari asarlarini tarjima qilib, ularga sharhlar yozgan².

“O‘rta asrlarda yozilgan “al-Fixrist” nomli bibliografik asarda (muallifi ibn an-Nadim, 995 y. vafot etgan) al-Kindiyning “Aristotelning o‘nta kategoriyalari haqida”, “Kategoriyalar”dagi Aristotelning maqsadi haqida” nomli asarlari to‘g‘risida ma‘lumot beriladi. An-Nadimning ta‘kidlashicha, al-Kindiy “Ikkinchi Analitika”ga oid ikki risola yozgan: “Mantiqiy isbotlashga doir qisqacha risola” va “Isbotlash haqida risola”. Shuningdek, al-Kindiy “Sofistlarning adashtirishlariga qarshi ogohlantirish” nomli risolasida Aristotelning “Sofistika”-siga bo‘lgan munosabatini bayon qiladi. Al-Kindiyning “She‘r san‘ati haqida” nomli asari Aristotelning “Poetika” siga sharh sifatida yozilgan.

U Aristotelning “Ikkinchi analitika” sini Yevklid geometriyasi bilan solishtirish g‘oyasini ilgari suradi. Mantiqiy isbotlashni tushunish va undan foydalanish uchun geometriyani o‘rganish zarur, deb hisoblaydi. Uningcha, faqat shundagina Aristotelning yaratgan qoidalarini tushunish mumkin. Al-Kindiy birorta buyumni isbotlashni uning mavjudligiga, borligiga ishonmasdan turib boshlash mumkin emas, deydi. Uning fikricha, isbotlashning maqsadi buyumni tashkil etuvchi shaklning o‘rganishidan iboratdir.

Al-Kindiyning falsafiy va mantiqiy asarlari, uning rasionalistik yo‘nalishidagi fikrlari Forobiy, Ibn Sino, Ibn Rushd, Beruniy va boshqa progressiv mutafakkirlar dunyoqarashining shakllanishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatdi. Uning asarlari O‘rta asrlardayoq G‘arbiy Yevropada keng shuhrat qozondi³.

Al-Kindiy odatda birinchi musulmon faylasufi, deb e‘tirof etiladi. Ammo bu narsa musulmonlar Al Kindiygacha yunon falsafasidan umuman bexabar edilar, degan ma‘noni anglatmaydi. Balki ba‘zi falsafiy bilimlarni, parcha-parcha bo‘lsa ham ilk Mu‘taziliya yo‘nalishiga nisbat berish mumkin. Al-Kindiy Yunon falsafasi va ilmlarini tanishtirishga harakat qildi va chet el bilimlarini rad etgan, ba‘zi mutakallim faylasuflariga qarshi chiqdi⁴.

² D.Fayzixo‘jayeva.Sh.Negmatova Mantiq tarixi va nazariyasi.- S-2021. – B.200.

³ D.Fayzixo‘jayeva.Sh.Negmatova Mantiq tarixi va nazariyasi.- S-2021. – B.200.

⁴ History of Islamic philosophy. Nasr Sayyed Hossein and Oliver Leaman. USA-1996. – P.311.

“O‘rta asrlarda Yevropada lotin tiliga tarjima qilingan birinchi arab-musulmon faylasuflaridan biri (Al Kindiy) edi. Musulmon mafkurasi hukmronligi ostida u butun arab-musulmon falsafasi uchun asosiy masalalarni shakllantirdi: “muqaddas matnlar”ning ratsional-allegorik talqini; Xudoni asosiy sabab bilan aniqlash; yaratilishni narsalarga borliq baxsh etish va o‘ziga xos sabab-oqibat munosabatlari va nihoyat, emanatsiya jarayoni sifatida talqin qilish; unga individual ruhning o‘lmasligi muammosining falsafiy talqini berildi. Qoidaga ko‘ra, uning ta’limotida ikkita jihat ajralib turadi: ulardan birinchisi Qur’onning ichki ma’nosini allegorik talqin asosida izlash va musulmon jamiyatida falsafani qonuniylashtirishga urinish bilan bog‘liq. Ikkinchisi, al-Kindining haqiqiy falsafiy ta’limoti bo‘lib, u Aristotel, Afina neoplatonistlar maktabi (xususan, Prokl) va nasroniy neoplatonist Jon Filopon g‘oyalariga asoslanadi. Uning asosiy tushunchalaridan biri aqlning to‘rt turi haqidagi ta’limotdir: faol, doimo hozirgi holatda; potentsial, “mahrum” holatida bo‘lish; egalik bilan, haqiqiy holatga o‘tgan aql; ongni namoyon qilish, ya’ni faoliyat ko‘rsatish. Falsafani “inson qobiliyati tufayli narsalarning asl mohiyatini bilish” deb talqin qilgan al-Kindiy o‘z predmetini matematika fanlarisiz va tabiat haqidagi fanlarsiz ifodalamaydi. Falsafaning o‘zi substansiyalar, miqdor va sifat haqidagi bilim, shuningdek, borliqning materiya, shakl, joy, harakat va vaqt kabi universal ta’riflari haqidagi ta’limotdir”⁵.

Al-Kindiyning ko‘pgina asarlari yo‘qolgan, ammo ba’zi risolalari hali ham saqlanib qolgan, shu jumladan, “Aristotel kitoblari soni haqidagi risola”, “Aql haqida”, “Birinchi filosofiya”, “Ruh haqidagi nutqlar”. X-XI asrlarda. Al-Kindiyning ba’zi asarlari lotin tiliga tarjima qilingan⁶.

“Al-Kindiy arablar orasida chinakam qomusiy olim edi. Ehtimol, u o‘zining ko‘p sonli risolalarida u yoki bu tarzda to‘xtalib o‘tmagan o‘sha davr bilim sohasi yo‘qdir (ularning soni, o‘rta asr arab manbalariga ko‘ra, 238 taga yetgan, ammo bu asarlarning aksariyati, afsuski, bizgacha yetib kelmagan). Al-Kindiyning ilmiy qiziqishlari metafizika, mantiq, etika, matematika, astronomiya, tibbiyot, meteorologiya, musiqa nazariyasi va optikadan iborat edi. “Arab faylasufi” o‘z vatandoshlarini antik davr mutafakkirlari asarlari bilan tanishtirishga katta hissa qo‘shgan (ba’zi tadqiqotchilar al-Kindiyning o‘zi yunon tilini yaxshi bilganligini ta’kidlaydilar)”⁷.

⁵ P.P. Шангараев. Мусульманская религиозная философия. Болгар-2020. – С.54.

⁶ Е.А. Фролова. История арабо-мусульманской философии. Москва 2006. –С.77.

⁷ P.P. Шангараев. Мусульманская религиозная философия Болгар-2020. – С.185.

Al-Kindiy nafaqat Yaqin Sharq xalqlari falsafiy tafakkurining keyingi rivojlanishiga ta'sir ko'rsatdi – uning lotin tiliga tarjimasidagi risolalari O'rta asrlarda Yevropada ham keng qo'llanilgan.

Al-Kindiy asarlari X-XI asrlarning mashhur olimlari tomonidan tarjima qilingan. Gerbert (keyinchalik - Rim papasi Silvestr II), ular Rojer Bekon va mashhur italyan olimi Kardanni (ikkinchisi al-Kindiyning dunyodagi o'n ikki eng ko'zga ko'ringan mutafakkirlar qatoriga kiritgan) o'rgandilar.

Al-Kindiyning eng muhim falsafiy asarlari: “Aristotel kitoblari soni haqida risola”, “Aql haqida”, “Birinchi falsafa haqida”, “Narsalarning ta'riflari va tavsiflari haqida”, “Ruh haqida suhbat”, “Foydalanish va halokatning bevosita faol sabablari haqida risola”, “Besh mohiyat kitobi”⁸.

XULOSA

Xulosa qilib aytiladigan bo'lsa birinchi musulmon faylasufi deb nom olgan Al Kindiy o'z davrida Falsafa rivoji uchun katta xizmatlar qildi. Uning bizgacha yetib kelgan asarlari G'arb olimlari tomonidan ham tarjima qilinib katta qiziqish uyg'otdi. Bizgach Al Kindiy haqida juda kam ma'lumotlar yetib kelgan bo'lsada, uning Falsafa fani rivojiga qo'shgan hissasini e'tirof etish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. D.Fayzixo'jayeva.Sh.Negmatova Mantiq tarixi va nazariyasi.
2. History of Islamic philosophy. Nasr Sayyed Hossein and Oliver Leaman.
3. P.P. Шангараев. Мусульманская религиозная философия.
4. Е.А. Фролова. История арабо-мусульманской философии.

⁸ P.P. Шангараев. мусульманская религиозная философия Болгар-2020. – С.186.